

Чернігівщина у 1919 році

Пропонований нарис є, певною мірою, продовженням попередніх публікацій “Чернігівщина часів Української Народної Республіки (листопад 1917 р. – квітень 1918 р.)” та “Чернігівщина часів Української Держави (квітень – грудень 1918 р.)”, оприлюднених у “Скарбниці української культури”, випуски 4 і 2. На основі документальних матеріалів, що зберігаються у Чернігівському історичному музеї імені В.В. Тарновського і Державному архіві Чернігівської області, ми намагалися розповісти про основні події буремного 1919 року на Чернігівщині. Стаття не претендує на всебічне розкриття та ґрунтовний аналіз процесів, що відбувалися у краї: цього не дозволяє зробити використана джерельна база. Наявні архівні документи – це фонди губвиконкому, губернського і повітових комітетів КП(б) України, губернської надзвичайної комісії, інших радянських установ, які відображають діяльність нових революційних органів влади, одну силу Української революції, тому у своїй оцінці подій не можуть бути об’єктивними. На жаль, музейне зібрання також не містить достатньої кількості матеріалів, адже, як і архівне, формувалося в умовах радянської системи: 1919 рік представлений, переважно, фотографіями та документами окремих діячів більшовицького руху, копіями наказів, листівками, окремими номерами газет “Черниговская мысль”, “Известия губернского исполнительного комитета Советов рабочих и красноармейских депутатов Черниговщины”, “Знамя Советов”, “День журналиста” тощо.

З огляду на це, цікавою знахідкою стали виявлені у мережі Інтернет спогади командира Білозерського полку Добровольчої армії Бориса Штейфона про події в Чернігові і навколо міста у вересні–листопаді 1919 року з його книги “Кризис добровольчества”, виданій у Белграді 1928 року.

У додатку подані короткі біографічні відомості про окремих, найменш відомих широкому загалу радянських урядовців і більшовицьких діячів Чернігівщини цього періоду.

Початок 1919 року співпав з початком другого наступу більшовицьких військ на Україну. І хоча виступали вони від імені Тимчасового робітничо-селянського уряду України, сформованого у Курську за вказівкою ЦК РКП(б) на чолі з уродженцем Чернігова В. Антоновим-Овсієнком, по суті, це була чергова спроба більшовицької Росії підкорити незалежну Україну військовим шляхом.

Директорія, яка проголосила себе спадкоємицею Центральної ради, закликала під свої прапори всі проукраїнськи налаштовані сили. Проте, чимало повстанських загонів, з яких складалася її армія, перебували під впливом лівих українських партій, що виступали за радянську форму влади.

Ще 18 грудня 1918 року до Чернігова прибув курінь війська Директорії. Представники філії Українського національного Союзу та місцевого самоврядування радісно його вітали. В перші дні нового року губернське земське зібрання у телеграмі до Директорії наголошувало на необхідності звернути увагу на обрання нових чиновників з’їздами трудового люду, щоб на Трудовий конгрес запрошені були і представники демократичних земств та міських самоврядувань, щоб Українські Установчі збори були скликані негайно¹.

В ті ж дні указом Директорії губернським комісаром Чернігівщини призначений Г. Стаднюк, його помічником Чудновський. Губернський комендант полковник Янченко і його помічник полковник Бондаренко розповсюдили телеграму головного отамана

*І. Локатош,
командир Першої
української радянської
дивізії*

С. Петлюри зі зверненням до населення: “До мого відома дійшло, що в місцевостях, оголошених на військовому стані та стані облоги, ведуть злочинну агітацію проти українського народу, республіки та її законної влади – Директорії переважно люди, що не належать до громадян нашої республіки, що наїхали з Великої Росії і інших країн бувшої Росії. Ці люди замість того, щоб дякувати нашій Україні за той хліб, який їдять тут, вчиняють різні заклоти, сіють анархію, грабують мирне населення, займаються саботажем, провокацією та спекуляцією...” Мірою покарання таким злочинцям обиралося виселення за межі України “не належних до громадян республіки агітаторів”².

На територію Чернігівщини з кінця листопада 1918 року вела наступ Перша українська радянська дивізія, сформована у вересні – жовтні 1918 року в нейтральній зоні під командуванням спочатку М. Кропив'янського, потім І. Локатоша. Дивізія складалася з чотирьох полків: Богунського (командир М. Щорс), Таращанського (В. Боженко), Новгород-Сіверського (Т. Черняк), Ніжинського (Несміян, П. Точоний).

Богунський полк просувався у напрямку Новозибків – Клишів – Чернігів; Таращанський йшов на Городню – Сосницю – Борзну; Ніжинський – із Семенівки на Корюківку – Сосницю – Мену – Ніжин – Бахмач, де зустрівся з таращанцями; Новгород-Сіверський полк – на Новгород-Сіверський – Кролевець – Конотоп.

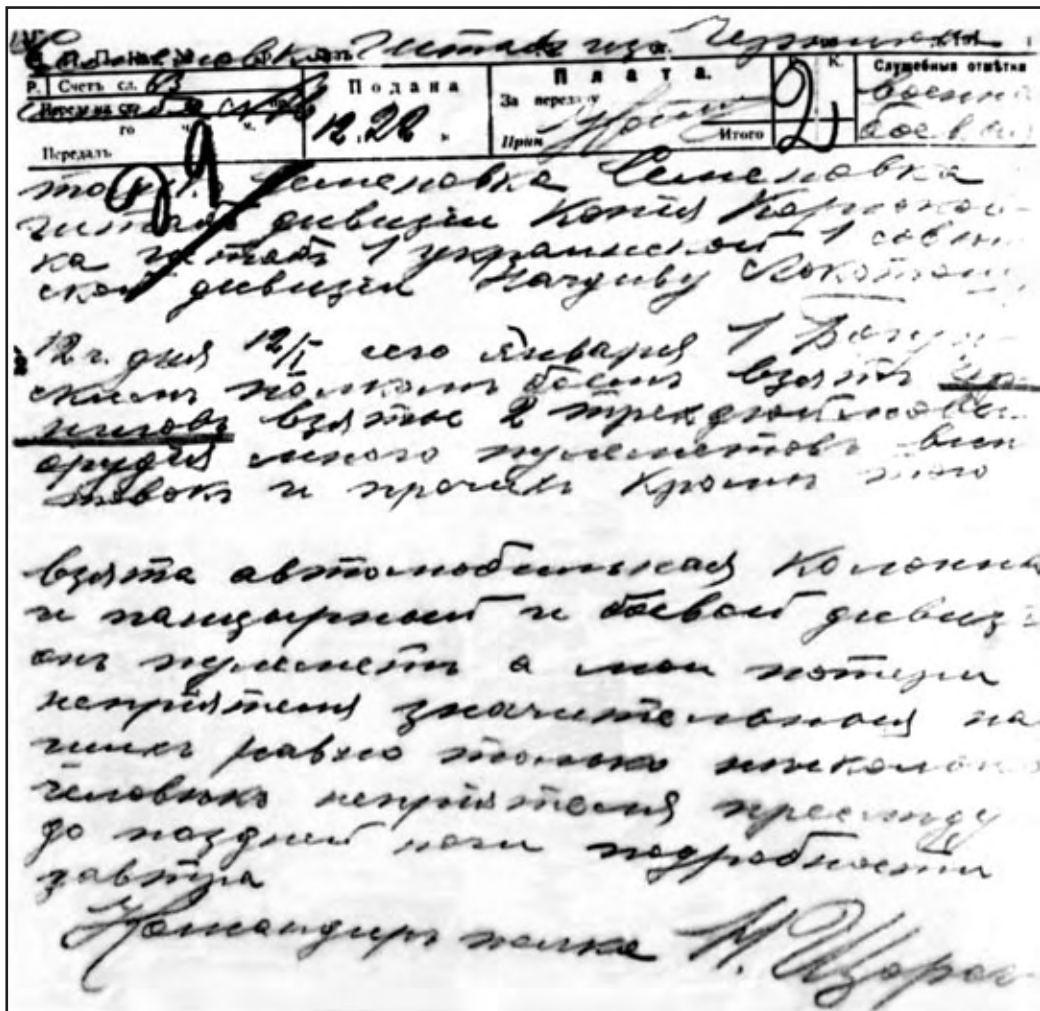
*Маніфестація в Городні з приводу вступу до міста Богунського полку.
31 грудня 1918 р.*

Частини українських радянських дивізій билися не тільки з військовими формуваннями УНР, а й з німцями та прогетьманськими загонами, які ще залишалися на Чернігівщині. Це сприяло переходові на бік радянських військ українських повстанських сил. Сприяла цьому й активна більшовицька агітація. Лише у жовтні 1918 року з Росії через нейтральну зону в Україну надійшло 150000 примірників антиукраїнських листівок і брошур³.

Розвиваючи наступ, батальйони Таращанського полку 30 грудня зайняли Городню, 31 грудня – Сновськ (тепер м. Щорс), Богунського – 10 січня 1919 року – Седнів, 12 січня – Чернігів. У ході боїв вони перемогли 5-й гайдамацький корпус, який у повному складі перейшов на бік Директорії, його командир – генерал Дорошкевич був узятий в полон.

Ніжинський полк 29 грудня з боями увійшов у Корюківку, 4 січня 1919 року захопив Сосницю, 11 січня – Короп, 20 січня разом з частинами Таращанського полку – Бахмач, 23 січня – Ніжин. Новгород-Сіверський полк 13 січня захопив Кролевець, 18 січня – Конотоп.

Таким чином, на початок лютого 1919 року вся територія губернії опинилася під більшовиками, які почали формувати свої органи влади, встановлювати нові порядки.

**Телеграма М. Щорса штабу
 Першої української радянської дивізії
 про взяття Чернігова.
 12 січня 1919 р.**

Ще в середині грудня 1918 року більшовицькі та радянські діячі Чернігівщини переїхали з Почепа до Клинців, де 4 січня 1919 року відкрилася I губернська партійна конференція, яка ухвалила рішення про створення губернського військово-революційного

комітету. До його складу увійшли Г. Лапчинський (голова), Т. Коржиков, С. Левін, Рошин, А. Риндіч, Тверський та Елькінд. В наказі № 1 від 5 січня 1919 року губревком заявив, що він є вищим органом державної влади на території губернії, натомість Чернігівський губвиконком рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів розпускається, а всі його відділи та співробітники зобов'язані продовжити свою роботу під керівництвом губревкому.

Перші збори партійної організації КП(б)У під головуванням Г. Ідліса у Чернігові відбулися на другий день після вступу до міста частин Богунського полку. Міські комуністи створили Чернігівський революційний комітет у складі Є. Петровського, В. Лапіної, К. Вересоцького, Д. Самуся. Міський ревком перебрав владу не тільки в місті, а й у повіті і, навіть, тимчасово – до повернення з Клинців губревкому – у губернії.

Напередодні, 7 січня відбулися збори у шести профспілкових організаціях, 11 січня – установчі збори Чернігівської міської ради робітничих і солдатських депутатів. До складу міськвиконкому були обрані 4 українські есери, 2 меншовики, 4 представники партії Поалей Ціон (ПЦ), один комуніст. Депутати висловилися проти радянської влади, закликали міську раду боротися за скликання Всеукраїнських установчих зборів.

Зрозуміло, що з приходом до міста більшовицько-радянських військ, ця рада припинила своє існування. У другій половині січня відбулися нові вибори, за результатами яких комуністи отримали 24 депутатські місця, українські есери – 1, російські есери – 3, Поалей Ціон – 4, Бунд – 2, меншовики – 6, єврейська комуністична партія (ЄКП) – 7 місць. Крім того, доделегували комітет КП(б)У – 3 депутати, українські есери – 1, ЄКП – 1 депутата та 37 депутатів від червоноармійців⁴. Протистояти більшовикам у міській раді було практично неможливо.

13 січня формується новий склад Чернігівської губернської надзвичайної комісії, створеної у серпні 1918 року у Почепі. Очолив її С. Левін. На перших засіданнях розглядалися справи про звинувачення населення у службі в гайдамацькій варті, українській варті, білій гвардії.

Слідом за містами нові органи влади формуються у повітах. 21 січня губревком видав наказ про негайну організацію в усіх волостях і селах Чернігівщини тимчасових волосних та сільських ревкомів з подальшою реорганізацією їх у ради робітничих та селянських депутатів та передачу їм всієї повноти влади.

У лютому – березні відбуваються вибори до сільських рад, повітові з'їзди рад. Суперечки та протистояння під час виборів між прибічниками старої та нової влади відбувалися практично усюди, але з огляду на військову перемогу пробільшовицьких сил перемога їхніх представників на місцях була незаперечною.

10 лютого Чернігівський губревком прибув з Клинців до Чернігова і перебрав усю владу в губернії⁵. 12 – 17 квітня відбувся губернський з'їзд рад. З обранням з'їздом губвиконкому (голова Ю. Коцюбинський) губревком склав свої повноваження.

У травні чотири північних повіти губернії – Мглинський, Новозибківський, Стародубський та Суразький відійшли до Російської Федерації. У складі Чернігівщини залишилося 11 повітів з населенням 1998,5 тис. чоловік⁶.

Перша половина 1919 року – це час, коли на місцях масово створюються партійні осередки. Ось уривок з доповіді Ніжинського повітового комітету партії більшовиків за липень 1919 року: “Вследствие неумения создать строгую партийную дисциплину в скором времени волостные ячейки превратились в органы, которые ни в коем случае не могли выполнить возложенную на них задачу строго классового распределения деревни. Члены и сочувствующие местных организаций находятся в полнейшем политическом тумане, не разбирая часто самые насущные элементарные свои обязанности. Всё это в конце концов

создало самую тяжёлую атмосферу по всему уезду”⁷.

Нова влада втілює політику більшовицької партії – диктатуру пролетаріату (фактично диктатуру партії), військовий комунізм з націоналізацією промислових підприємств, створенням великих сільських господарств, продрозкладкою. Рішенням від 4 лютого Чернігівський губревком оголошує про націоналізацію всіх без винятку підприємств сірникової, текстильної та цукрової промисловості, а також найбільших підприємств шкіряної промисловості з підпорядкуванням їх губернській раді народного господарства⁸.

Наказом губревкому від 18 лютого націоналізований увесь паровий та непаровий флот на Десні. Рішенням губраднаргоспу націоналізовані всі тютюнові фабрики. Всім повітовим радам народного господарства запропоновано націоналізувати по одному миловарному заводу в кожному повіті та ввести їх у дію. Дозвіл на роботу підприємство отримувало тільки за умови випуску певної кількості доброякісного мила⁹.

В ніч з 5 на 6 лютого в губернському центрі були закриті всі 34 щойно націоналізовані торговельні підприємства. Наступного дня комісії губпродкому розпочали облік товарів, після чого власникам магазинів було запропоновано у триденний термін доставити у колишній магазин Уринсона всі, взяті на облік, товари. Далі – розпочався процес розподілу текстилю серед населення. За даними контролера Чернігівського відділення Держконтролю Бара, який проводив ревізію “операцій” губпродкому та повітпродкому: “Лица, власть имуще или какое-либо знакомство, или протекцию, получали мануфактуру в недопустимом количестве, т.е. аршин по 20 и более по несколько раз. Обыкновенные смертные получали мануфактуру в самом ограниченном количестве или же не получали ничего. Одним словом, в способе распределения мануфактуры была полнейшая вакханалия. Так, большая часть мануфактуры распределена между советскими служащими: 46,6 % – советским служащим, 25,4 % советским учреждениям, 28 % населению уезда. Беднейшему же населению и рабочим г. Чернигова не досталось ни аршина”¹⁰.

Навесні в повітах губернії виникають поодинокі радянські сільгоспи. Є відомості про створення радгоспів у Козелецькому (хутори Дідове, Платонівка, с. Чемер), Новгород-Сверському (с. Попівка, хутір Сапожків, с. Бучки, с. Голубівка), Чернігівському (Червоний хутір, с. Слобідка, с. Довжик) та інших повітах. Всього по губернії було створено 42 радгоспи, які користувалися землею загальною площею 14000 десятин¹¹.

Чернігівські повітові селянський з’їзд (лютий) та з’їзд рад (травень) також наголошували на необхідності створення колективних сільських господарств. З резолюції останнього: “...Учитывая все выгоды общественной обработки земли в смысле поднятия сельскохозяйственной культуры и возможности применения труда, II съезд Советов Черниговского уезда признаёт, что единственный способ выйти на путь благосостояния для беднейшего крестьянства есть способ объединения в трудовые артели и коммуны для общей обработки земли”¹².

Однією з перших на Чернігівщині 19 червня була створена артіль у с. Синявці Березнянського повіту (тепер Менський район). В її статуті зазначалося: “Артель организуется как добровольный союз трудящихся на основе равенства права на труд и продукты труда, общественного ведения трудового хозяйства в крупных размерах”¹³.

Характерною ознакою створення колективних господарств на селі в перші роки соціалістичного будівництва було проголошення ЦК КП(б)У виключно добровільного об’єднання селян “на совершенно свободных началах, когда крестьяне в интересах ведения своего хозяйства сами сочтут более выгодным объединение в коммуны”, а всіх, хто буде проводити політику примусового створення комун, негайно заарештувати та судити¹⁴. Восени на Чернігівщині працювало 54 комуни, 69 сільськогосподарських артілей, 7 сільськогосподарських товариств¹⁵. Але, незважаючи на шалену пропаганду й значні пільги

П Р И К А З № 1.

Председателя губернского совета народного хозяйства.

Весь паровой и непаровой флот на р. Десне национализируется.

Все рабочие и служащие на паровых и непаровых судах переходят в ведение губсовнархоза, должны оставаться на своих местах и продолжать свою работу.

Для выполнения национализации флота организуется комиссия, в составе 2-х представителей совнархоза и представителя от рабочих и служащих флота.

Комиссия должна руководствоваться декретами о национализации торгового флота от 26 го января 1918 года, изданного совнаркомом Р. С. Р.

И. едгубсовнархоз М. Тверекой.

Наказ № 1

Чернігівського губраднархозу про націоналізацію флоту на Десні

Резолюция по земельному вопросу, принятая Черниг. Уездн. Съездом Революцион. Комитетов 26-го Февраля 1919 года.

Признавая с одной стороны что передача земли на уравнильных началах крестьянам в единоличное пользование совершенно не обеспечивает беднейшее крестьянство, лишает его возможности, благодаря отсутствию скота и инвентаря, обрабатывать землю оставляет хозяйство на низкой ступени развития и приводит в конце концов к возникновению новой буржуазии и торжеству собственности, и считая с другой стороны, что только коммунистическое сельское хозяйство обеспечивает действительное равенство всех трудящихся, окончательно разбивает буржуазию, подымает производительность земли, благодаря применению улучшенных способов производства и употреблению сельско хозяйственных машин и тем самым дает возможность беднейшим крестьянам поднимать свое благосостояние и стать сознательными членами рабочей коммунистической семьи. Съезд считает ближайшей и неотложной задачей рабочей крестьянской власти организацию повсеместно сельско хозяйственных коммун.

Съезд признает, что только коммунистическое сельское хозяйство дает правильное разрешение земельного вопроса в интересах беднейших крестьян.

Печатано в Типографии Черниг. Уездн. Съезда Р. Ком. 26 февраля 1919 года.

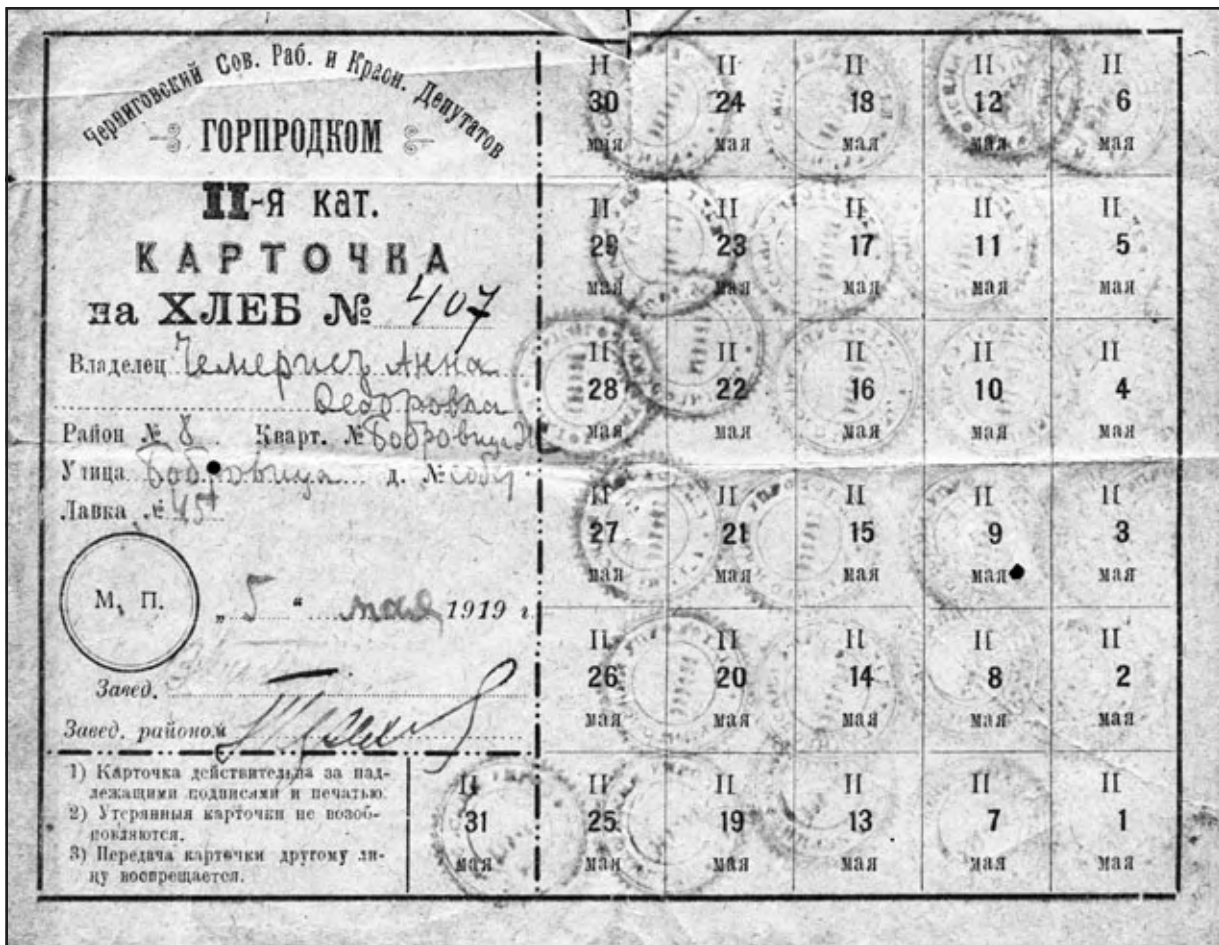
*Резолюція із земельного питання, прийнята
Чернігівським повітовим з'їздом ревкомів 23 лютого 1919 р.*

комунам, селянство не поспішало об'єднуватися, плекаючи надію стати самостійними господарями.

Економічні негаразди, викликані світовою війною, націоналізація підприємств, яка призвела до підриву ринкового механізму і довела до крайнього зубожіння населення, звели до мінімуму товарно-грошові відносини. Місто як центр виробництва й збуту товарів перестало приваблювати селян, і, як наслідок, завезення до нього продуктів, і передусім хліба, різко скоротилося. В березні III з'їзд рад України проголосив державну монополію на заготівлю хліба, розгортання класової боротьби на селі, створення комітетів бідноти. 3 квітня в Чернігові на мітингу в будинку Карла Лібкнехта червоноармійці прийняли резолюцію: "Только объединением деревенской бедноты в комбеды можно приступить к организованной и беспощадной выемке хлеба у кулачества. Мы настаиваем, чтобы высшими советскими учреждениями было возможно скорее приступлено к организации комбедов"¹⁶.

На селі розпочиналася боротьба за хліб з його виробниками – середняками та заможними селянами, яких офіційна пропаганда називала куркулями. З постанови Чернігівського губревкому від 16 березня: "Под страхом самого сурового наказания вплоть до расстрела обязательно – вырытие зарытого хлеба, запрещается укрывание хлеба вообще и постановляется обязательная сдача его на учёт.

Обнаружившие зарытый хлеб получают в виде премии часть обнаруженного хлеба дополнительно к установленной норме, также другие продукты первой необходимости в первую очередь, в исключительных случаях – и денежное вознаграждение. В течение 1 месяца организовать экспедиции продотрядов, собранных из ответственных рабочих, подобранных по партийным рекомендациям из промышленных центров Черниговщины:

Хлібна картка.
1919 р.

Шостки, Клинцов, Новозыбкова и др.”¹⁷. Мабуть ці заходи не були зайвими, адже губернський раднаргосп планував у лютому заготовити тільки по 8 повітах 500000 пудів зерна, 50000 пудів м’яса, 10000 пудів сала¹⁸.

Зрозуміло, що справа здачі державі продовольства гальмувалася відвертим небажанням селян розлучатися зі своїм, кров’ю і потом здобутим, врожаєм. 15 квітня комісаріат продовольства при Чернігівському губревкомі видає обов’язкову постанову, адресуючи її всім “господарям хлібних продуктів” Чернігівської губернії, з вимогою негайно, у тижневий термін, здати повітовим продкомам весь схований хліб. Громадянам, які сповістили владу або виявили схований хліб, обіцялася винагорода до десятої частини знайденого, але не більше 5 пудів або, як виняток, грошова винагорода у розмірі 100 крб. Винні у невиконанні постанови притягалися до військово-революційного суду “как преступники против законов революционного времени” і піддавалися “самого суровому вплоть до расстрела, наказанию”¹⁹.

Вирішенню продовольчого питання сприяли створені повсюдно комітети бідноти. У першій половині року їх нараховувалося : у Конотопському повіті – 35, Козелецькому – 75, Кролевецькому – 83, Городнянському – 196, Сосницькому – 147, Борзнянському – 110. Ймовірно, в багатьох випадках певна кількість комбідів існувала тільки на папері. На доказ можна навести уривок з доповіді секретаря Ніжинського повітового комітету КП(б)У за червень: “В деревне строгого распределения классов до сих пор не сделано. Создание атмосферы классовой борьбы в деревне является насущной потребностью нашего времени и все силы и средства должны быть обращены к этой неотложной задаче. Этот недостаток является нашим врагом не только в политическом смысле, но и с точки зрения реализации урожая. Правда, есть исключение – Мринская волость, где энергичным партийным работникам удалось создать твердую почву для деревенской бедноты и организовать строгий контроль над кулаками. В большинстве волостей беднота не принялась за дело из одной боязни, что возможен возврат старого режима, ... настроение городского пролетариата на фабриках Айзенберга, Попова, Артдепо нельзя назвать удовлетворительным – острый продовольственный кризис”²⁰.

В містах вводяться продовольчі картки 1, 2, 3 категорії в залежності від майнового, соціального стану городян та місця роботи.

Економічні негаразди, нестача товарів першої необхідності призвели до появи наказу губернського комітету оборони від 23 липня: “В связи с острым бельевым кризисом, переживаемым тов. красноармейцами, которые в настоящий тяжёлый момент нуждаются в самом внимательном отношении к себе со стороны тыла, и, принимая во внимание наличие излишков белья у буржуазии и достаточное количество у остального населения, постановил: 1) всем гражданам г. Чернигова мужского пола от 18 лет, пользующимся продовольственными карточками 3-й категории, внести в 3-дневный срок со дня опубликования сего 2 пары кальсон, 2 рубахи, полотенце, 1 простыню, 1 наволочку; 2) лицам 2-й продовольственной категории внести по 1 паре кальсон, 1 рубахе и 1 полотенцу; 3) советские служащие, пользующиеся продовольственными карточками 1-й категории, от взноса не освобождаются и облагаются наравне с лицами 2-й категории; 4) Тов. рабочим и бедноте предлагается добровольно помочь, кто чем может, своим изнывающим на фронте в кровавой борьбе братьям-красноармейцам”²¹.

Нестача хліба не завадила II губернській конференції КП(б)У, що відбувалася у лютому, ухвалити рішення про допомогу голодуючим робітникам Росії: заготівлю та відправлення до Петрограда і Москви ешелонів зерна, а також відкриття в губернії дитячих колоній та будинків для голодуючих дітей. В Чернігові відкрилися дитбудинки для 1000 дітей, в губернії в колишніх великих мастках створювалися особливі будинки та притулки

для дітей робітників Москви та Петрограда²².

Незадоволення селян політикою воєнного комунізму та диктатури пролетаріату почало виявлятися навесні.

Наприкінці березня м. Гомель захопив великий загін – до 5 тисяч колишніх червоноармійців 67 та 68 російських тульських загонів, що дезертирували з польського кордону, на чолі з генералом Стрекопитовим. Під гаслами скликання Установчих зборів, повалення влади більшовиків, повсталі просувалися на Городню–Сновськ (Щорс)–Бахмач. На підтримку повстання місцева залізнична охорона Сновська створила політичний комітет.

Губревком 25 березня оголошує на Чернігівщині військовий стан (знятий з розгромом повстання), пропонує всім повітовим виконкомом та ревкомом взяти заручників з представників буржуазії та контрреволюційних кіл і розстрілювати їх у разі антирадянських виступів на місцях. У Городні терміново формується загін з частин батальйону надзвичайної комісії та китайців на чолі з В. Биструковим. Сновські “заколотники” були заарештовані, основні сили Стрекопитова розбиті військами, що прибули з Росії²³. Ось як про ці події доповідає у Київ співробітник інструкторсько-інформаційного підвідділу губревкому Ломакіна: “По полученным вчера губревкомом сведениям Гомель занят солдатами, бежавшими с фронта. Местная советская власть арестована. Мятежниками выпущено воззвание “к русским людям”, призывающее к свержению советской власти и восстановлению учредилки. По направлению к Гомелю стягиваются со всех сторон красные войска. В Чернигове все бывшие офицеры заключены в концентрационный лагерь”²⁴.

Але то був тільки початок. У квітні на Чернігівщині зафіксовано 19 антибільшовицьких виступів. Найбільш активно діяли загони Шекери та отамана Ангела у Борзнянському повіті. У першій половині квітня, захопивши Ічню, Шекера повів наступ на Борзну і взяв її також. За даними Ломакіної його загін нараховував до 1400 осіб, “мятежники” готували прокламації українською мовою із закликами повалення влади комуністів, як елементів чужих для України, захисту релігії батьків, охорони “священной частной собственности”²⁵.

“С 15 по 23 апреля в Борзне находилась вооруженная банда солдат под руководством какого-то Ангела и Шикери, – доповідає інструктор Всеукраїнської надзвичайної комісії О. Гуманюк, – которым удалось арестовать 7 членов уездного исполкома и инструктора ЧК, командированного из Харькова. Арестованные на третий день были расстреляны, а остальным членам исполкома и зав. отделами удалось удрать”. І далі: “...В Борзне имеются две вооружённые силы: 2 роты военкома и Дубовицкий полк, ораторы которого 1 Мая на митинге говорили, что нам на Украине чужих хозяев не нужно, а можем “ у своїй хаті зробити самі порядок”²⁶.

Повстанський рух розповсюджується по всій Чернігівщині. Все частіше з’являються повідомлення про збройний опір місцевих жителів новим порядкам у Бахмацькому, Городнянському, Прилуцькому, Глухівському, Кролевецькому, Конотопському повітах. Ось одне з них: “В районе бывшей демаркационной линии Глуховского уезда появилась шайка бандитов Семена Фильченко – “Сушенко”. Принятыми мерами банда разогнана, а некоторые из участников пойманы и расстреляны”²⁷.

З огляду на складне політичне і військове становище, коли, по суті, в губернії відкрився внутрішній фронт боротьби з повстанцями, а також у зв’язку з повстанням отамана Григор’єва на півдні України, територія Чернігівщини переводилася на воєнний стан. Рішенням губвиконкому від 13 травня був створений губернський штаб “П’ятьох” у складі Ю. Коцюбинського (голова), Т. Коржикова, К. Елькінда, П. Будевица, М. Гаргаєва. Штаб, який отримав всю повноту влади в губернії у придушенні антирадянських виступів, запропонував всім ревкомом розстрілювати без суду і слідства “контрреволюціонерів”

і “бандитів”. 19 травня стан облоги в губернії був знятий за винятком Борзнянського і Глухівського повітів. У Борзні 24 травня на повітових партійних зборах за прикладом губернського центру затвердили повітовий оперативний штаб “п’ятьох”, який очолив боротьбу з повстанцями. У відповідь на надруковану 18 травня у газеті “Вісті ВУЦВК” статтю голови Всеукраїнської надзвичайної комісії М. Лаціса про оголошення червоного терору стосовно лівих соціалістів-революціонерів та “незалежників-активістів” борзнянські комуністи ухвалили резолюцію: “Немедленно вооружить всех коммунистов для подавления в корне всяких контрреволюционных выступлений, вменить в обязанность чрезвычайной комиссии взять нужное количество заложников из контрреволюционной буржуазии и кулаков”²⁸. Вони визнали необхідним існування штабу “п’ятьох” до повної ліквідації контрреволюції та бандитизму²⁹. Вже в червні цей штаб викрив контрреволюційну організацію з 58 осіб, її керівників розстріляли. (Він припинив своє існування 26 липня згідно з постановою губвиконкому).

Взагалі, становище в повіті було дуже неспокійним. За даними Борзнянського повіткому КП(б)У в липні розпорядження центру через широку антирадянську агітацію та активну діяльність білогвардійських “банд” у більшості випадків виконати неможливо. Кожний партійний робітник, який вирушає у села, на кожному кроці піддається небезпеці, а бандити, що розбіглися під час взяття Борзни радянськими військами, до цього часу ховаються у лісах, здійснюючи напади на села, та вбивають радянських робітників³⁰.

Активізація повстанського руху в Україні, наступ з південного сходу військ білогвардійського генерала А. Денікіна, неспроможність, а іноді небажання частин Червоної армії воювати за більшовиків – зокрема Богунський і Таращанський полки вважалися політично ненадійними – призвели до застосування крайніх заходів з боку Реввійськради республіки. Ймовірно, прийняте тоді рішення замінити в полках командний склад і призвело до загибелі у серпні при остаточно не з’ясованих обставинах спочатку Боженка, а потім Щорса. Велика кількість досліджень з цього приводу дає підстави стверджувати, що ці командири були усунуті з посад шляхом фізичного знищення.

3 липня у Царицині Денікін видав “Московську директиву”, в основі якої – план здійснення головного удару Добровольчої армії на курському і воронезькому напрямках з метою захоплення Москви.

Того ж дня на підставі урядової телеграми Чернігівські губпартком та губвиконком створили губернський комітет робітничо-селянської оборони у складі Т. Коржикова, який з 15 червня очолював губвиконком (голова комітету), голови губпарткому А. Риндіча, губернського військового комісара П. Будевіца, заступника голови губраднаргоспу Вейцера, губпродкомісара А. Гриневича. У постанові про створення комітету зазначалося, що установи та особи, які чинитимуть опір його розпорядженням, будуть каратися надзвичайним військово-революційним судом, аж до розстрілу³¹.

Однією з перших постанов губернського комітету оборони було рішення від 5 липня про негайну мобілізацію буржуазії у робітничі батальйони та тилове ополчення. Пропонувалося розділити всю буржуазію міста на чотири категорії:

- 1) контрреволюційна буржуазія, яку необхідно взяти заручниками і утримувати під охороною;
- 2) крупна буржуазія, яка зараховувалася у перші роти робітничих батальйонів для найбільш важких робіт;
- 3) середня буржуазія, яка зараховувалася до тилового ополчення;
- 4) дрібна буржуазія, що перебувала на обліку комісії³².

Влітку представники буржуазії залучалися до збирання врожаю. Тих, хто намагався уникнути мобілізації, заарештовували і доправляли до Чернігівського концентраційного

табору³³.

За кілька тижнів Рада робітничо-селянської оборони України видає постанову про придушення куркульських та білогвардійських виступів. Губернські ради оборони, повітові виконкоми зобов'язували “под круговой порукой населения возложить на все сёла каждого района ответственность за какое бы то ни было волнение... из сёл, уличённых в сочувствии или сокрытии контрреволюционных банд, взять заложников из числа кулаков и, в случае контрреволюционного выступления заложников расстреливать; уездкомы обязаны разбить каждый уезд на 4 – 5 военных районов, назначив в каждом начальников, и сконцентрировать там определённые воинские части...”³⁴. Розмах повстанського руху змушує Чернігівський губком оборони вживати ще радикальніші заходи. 18 липня виданий наказ під грифом “таємно”, згідно з яким губернію розподіляли на три бойові райони: Кролевецький – у складі Новгород-Сіверського, Глухівського, Кролевецького повітів, Середній – у складі Чернігівського, Ніжинського, Конотопського, Борзнянського, Городнянського і Сосницького повітів та Остерський – у складі Остерського і Козелецького повітів. У свою чергу кожний район розподілявся на бойові дільниці з певним військовим забезпеченням – караульною роту, кулеметами³⁵. 20 липня оголошений стан облоги на залізничних коліях Крути–Бахмач, Бахмач – Ічня, Ічня – Мена з прилеглими 15-кілометровими смугами з обох боків полотна і рекомендовано негайно взяти заручників в Ічні, Крутах, Загоровці, Великому і Малому Самборі³⁶.

Місцева влада з великим завзяттям взялася до справи. 14 липня губернський комітет оборони розглядає питання про перегини у справі взяття заручників і наголошує, що арешту підлягає буржуазія, про контрреволюційну активність якої є конкретні дані³⁷. В унісон з цим звучить телеграма голові губвиконкому від народного комісара земельних справ Мещерякова із засудженням безперервних арештів заручників, серед яких багато агрономів, що ставить під загрозу збирання врожаю³⁸. За наказом Т. Коржикова всі заарештовані агрономи були негайно звільнені.

Але масові розстріли заручників не припинялися. Надзвичайний революційний трибунал, створений на Чернігівщині ще у лютому, 28 липня поновив свою діяльність. Очолив його О. Одинцов. За кілька днів за постановою губревтрибуналу “в связи с раскрытием контрреволюционного заговора, в порядке красного террора, расстреляны следующие заложники: помещики Панченко М. и Нат., Захаровичи Б.В. и А., Дунин-Борковский Я., Любарский М., Бакуринский Алексей [колишній губернський комісар Чернігівщини – С.С.] и Александр [син О. Бакуринського – С.С.], Лященко Ив., бывший Вологодский губернатор Шрамченко М., Буленок М., поручик добровольческой армии Янке Станислав, член Союза русского народа Барсуков А. и Барановский Ал.”³⁹. Цей злочин буквально сколихнув Чернігів. Приїздила навіть комісія з Києва, котра, однак, підтвердила законність розстрілу.

Далі – більше. З метою підтримки революційного порядку за наказом комітету оборони від 24 серпня Чернігів розподілили на кілька районів, у кожному “из среды буржуазии” взяли кілька заручників, яких у разі антиреволюційних хвилювань, замахів на представників влади чи червоноармійців, пошкодження телефонних дротів, мали розстріляти⁴⁰.

З наближенням денікінського фронту наказом губоборони від 10 серпня територія губернії була оголошена у стані облоги і являла собою військовий табір. 24 серпня створений губернський штаб оборони у складі командуючого військами та двох представників губкомоборони – Будевица і Батюка. Цікаві дані про військові формування на Чернігівщині в цей період знаходимо у статті “Черниговцы в красной армии”, надрукованій у газеті “Красное знамя” за 23 лютого 1923 р.: “При наступлении деникинцев на Черниговщину,

губвоенком все свободные части – Черниговский полк [прикордонний запасний полк – С.С.], казачий дивизион, батальон ГЧК, Борзенский и Нежинский батальоны, а впоследствии и карательные части других уездов, бросает на фронт в район Круты – Плиски – Ичня, а позднее Сосница – Макошино – Чернигов, и более двух недель ведет самостоятельные бои с деникинцами, защищая Чернигов и переправы через Десну.

С подходом на черниговские позиции частей 12 армии, все пехотные части Черниговщины были влиты в последние, а казачий дивизион в Червоную бригаду. В этот период губвоенкоматом формируются кавалерийские эскадроны из добровольцев и отправляются на фронт для пополнения конных армий. Одновременно ведётся борьба с бандами Шубы, Артамонова, Ромашко, Петренко, Яценко и др.”

Наприкінці серпня – у першій половині вересня на Чернігівщині формується Пластунська бригада у складі трьох полків, повповнюються батальйони 60 стрілецької дивізії, полк Червоного козацтва розгортається у двополкову бригаду. 30 серпня частини Червоної армії залишили Київ. ЦК КП(б)У, Раднарком, Рада робітничо-селянської оборони України тимчасово переїхали до Чернігова, розмістилися в будинку окружного суду (нині обласне управління СБУ).

На початку осені більшість території України опинилася під владою Добровольчої армії генерала Денікіна. У вересні бої йшли на Чернігівщині. 23 вересня наступ на Чернігів розпочав Білозерський полк полковника Штейфона та 2-й кінний полк генерала Дроздовського.

Зі спогадів Б. Штейфона: “Утром 28 сентября 1-й и 3-й батальоны подошли к Десне. 2-му конному генерала Дроздовского полку было приказано выдвинуться по Киевскому шоссе, к югу от Чернигова, к деревне Яновка [Іванівка – С.С.] и прикрыть готовящийся штурм города со стороны Козелецкой группы красных... Победа была полной. Захвачено несколько тысяч пленных, масса пулемётов. Только в районе Яновки было захвачено 16 орудий... Весь в зелени, в прежнее время тихий мирный, Чернигов в период гражданской войны перенёс немало тяжёлых испытаний. По моём прибытии меня окружили жители и со слезами на глазах выражали свою радость. Узнав, что нами захвачено несколько видных комиссаров, прославившихся своею жестокостью, жители в полном смысле слова умоляли меня приказать повесить этих комиссаров”⁴¹.

Частини Добровольчої армії увійшли у Чернігів 13 жовтня. Червоні відійшли у двох напрямках: на Гомель та на Седнів і Городню. За кілька днів денікінці поновили наступ – зайняли Седнів, що за 25 км на північ від губернського центру, створивши тим самим загрозу Городні, де в той час перебували губернський комітет оборони, партійні та радянські органи влади. Однак 17 жовтня батальйони Червоного козацтва та 60 стрілецької дивізії разом з городнянськими партизанами перейшли у контрнаступ і звільнили Седнів, зайняли позицію приблизно по лінії Івашківка – Масани – Полуботки – Седнів, не пропускаючи ворога ані на крок уперед.

На окупованій території губернії, за численними свідченнями, денікінці встановили режим терору та грабунків. У Чернігові створили поліцію – державну варту, яка разом з регулярними частинами чинила пограбування, єврейські погроми, криваві розправи над населенням. Штаб денікінців знаходився у колишньому будинку губернської земської управи (нині тут Чернігівська обласна державна адміністрація), з балкону якого вони зазвичай проголошували промови. Є відомості, що на другий день після вступу у місто денікінці повісили на базарній площі [Красна площа – С.С.] чекіста Удовиченка, робітника А. Бляхера, біля лісопильного заводу Гуркова [поблизу пішохідного мосту через Десну – С.С.] розстріляли групу червоноармійців, поодинокі жертви вже після визволення знаходили в різних районах, зокрема, у дворі торговця Лагутіна і т.ін.⁴² За даними газети

“Знамя Советов” – органу Чернігівського губревкому і губкому КП(б)У від 14 грудня 1919 року у Кролевці за кілька днів денікінці розстріляли і повісили 280 осіб.

Були і курйозні випадки. Так, завідуючий секретним оперативним відділом губкому партії у своїй записці в губернську надзвичайну комісію пише: “Во время присутствия деникинцев в Чернигове ими занималось здание Государственного банка, при котором находятся квартиры служащих, которые всевозможными путями приобретали вещи, награбленные деникинцами у населения. С возвращением Советской власти были случаи, что граждане Чернигова узнавали свои вещи на жителях банка и отбирали таковые, не сообщая об этом кому следует”⁴³. Резолюція на записці красномовна: “Направить в уголовный розыск”.

Звільняли Чернігівщину від денікінців 1 Богунська і 2 Таращанська бригади 44 дивізії [колишня Перша українська радянська дивізія – С.С.], 60 стрілецька дивізія, Пластунська бригада 12 армії, партизанські загони. Їм протистояли Білозерський та Дроздовицький піхотні та Чеченський, Ізмайлівський і Семенівський кавалерійські полки.

5 листопада частини 60 дивізії увірвались до Чернігова зі сходу. З півночі в місто вступив 2-й полк Таращанської бригади. Напружені бої тривали добу. Ось чому в різних джерелах зустрічаємо різні дати визволення Чернігова. Здебільшого це – 7 листопада, коли денікінці, переправившись через Десну, закріпилися на її лівому березі поблизу нинішнього шосейного мосту, в районі колишнього залізничного вокзалу. Звідти почали обстрілювати місто з гармат, влучили у будинок семінарії, де на той час вже перебував військовий шпиталь, лише 12 листопада вони відступили від Десни у напрямку Анисів – Лукашівка. 21 листопада були звільнені Ніжин, ст. Крути, 1 грудня – Прилуки.

*Бійці Богунського полку,
які брали участь у боях з денікінцями
на Чернігівщині.
Листопад 1919 р.*

Про те, що коїлося на звільнених територіях, дізнаємося з документів, хоча і радянських, але інформативно-красномовних. Ось уривок зі звіту про стан Чернігівщини відразу після відступу білогвардійців: “При исключительно тяжёлых условиях пришлось губревкому налаживать порядок как в городе Чернигове, так и в уездах. Назначенный Реввоенсоветом 12 армии 28 октября 1919 г., ревком в составе Н. Глебова-Авилова, Э. Квирина, Т. Микеловича, Ю. Коцюбинского и Н. Осадчего и представителей опродкомгуба и военкома открыл свою деятельность 10 ноября под гром пушек за переправу через р. Десну, каковая была совершена только на седьмой день после вступления в город советских войск. При таких условиях все усилия ревкома сводились к возможному предотвращению грабежей, причем действовать приходилось осторожно, через военные власти. В центре города царил полнейшая разруха. Подвоз продовольствия совершенно прекратился. Беднейшее население после деникинского разгрома оказалось в крайне тяжёлом положении. Первые шаги губревкома были

направлены на облегчение кризиса. Был издан указ о свободной торговле в 30-верстной полосе, была учреждена особая губернская продовольственная комиссия, в задачи которой входило наискорейшее налаживание снабжения, в первую очередь больниц, приютов и т.д.”⁴⁴

Для з’ясування становища на місцях губревком на 23 листопада скликав з’їзд волосних та повітових ревкомів. Прибуло лише 50 делегатів з Чернігівського, Городнянського, Сосницького та Новгород-Сіверського повітів. Південні повіти ще перебували під денікінцями. Делегати свідчили, що “ужасный шквал разгрома всё захватил, всё разрушил, сжѐг. Чечено-помещичья свора жестоко расправлялася с теми, кого подозревала в сочувствии к большевизму”⁴⁵. Основні рішення з’їзду – проведення повної мобілізації, вирішення паливного та продовольчого питань. В резолюції щодо останнього зазначалося: “Ставя непосредственной задачей снабжение продовольствием Красной Армии и населения губернии, уездные органы особых продовольственных комиссий при армиях стремятся в первую очередь полностью положить конец унаследованному от партизанщины бессистемному самоснабжению воинских частей и ввести в правильные рамки заготовки продуктов. Первый шаг – срочное проведение повсеместного подворного учёта с тем, чтобы селения и волости, сдавшие государству все излишки продовольствия, были совершенно освобождены от дальнейших поставок. Товарищам, выбранным на всероссийский съезд, поручается ходатайствовать перед Наркомпродом, дабы в общий наряд была включена Черниговщина, т.к. всю тяжесть по снабжению продовольствием и всем необходимым Красной армии понесли на себе, прежде всего, уезды Черниговщины. Необходимо, чтобы эти уезды были снабжены продовольствием в первую очередь”⁴⁶.

Гостра паливна криза спричинила наказ провести облік дров у селян – якщо виявиться більше трьох кубометрів, надлишки розподіляти за твердими цінами; боротися з продажем дров на вільному ринку, встановлювати тверді ціни.

На цьому ж з’їзді з’ясувалось, що системи влади на місцях немає: діють різноманітні інституції – ревкоми, комбіді, ради тощо.

21 листопада відбулася IV повітова конференція городнянських комуністів, які закликали до посилення “залізної” диктатури пролетаріату: “Мы должны в корне пресечь всё усиливающийся бандитизм и партизанщину в нашей армии, подавляя их самым беспощадным образом и мерами во имя Революции”⁴⁷.

Невтішними були результати відвідин навколишніх сіл чернігівськими комуністами у грудні: “Слушали доклад тов. Рака о поездке в с. Красное. Поездка дала неудовлетворительные результаты. Отношение крестьян к приезжим тов. недоброжелательное, в коммунистическую ячейку не записался ни один человек. Рябцево. Раскол между кулаками и бедняками определѐнно намечается. Митинг собрал очень немного крестьян. В селе полное отсутствие просветительной работы. Крестьяне настроены против комитетов. В д. Славино организован комбед и коммунистическая ячейка из 24 человек. Кулаки прижаты, хлеб у них отобрали.

Петровский ездил в Горбовскую волость. В подавляющем большинстве – средние крестьяне, приближающиеся к кулакам. К советской власти отношение безразлично-пассивное, к коммунистам – опеределѐнно-отрицательное. С продовольственной политикой советской власти крестьяне не согласны. В Довжике население пригородно-мещанское. Кулачество действует организованно и помогает беднякам. Беднота по мере израсходования запасов хлеба, при содействии волисполкомов, производит выемку у кулаков. Против коммуны крестьяне восстановлены, но настроены революционно”⁴⁸.

У листопаді – грудні формуються фактично нові органи губернской влади: губземвідділ, губліском, губздрав, губсоцзабез, губнаросвіта, губфінвідділ та інші. Перебування денікінців на Чернігівщині остаточно зруйнувало роботу всіх відділів,

але, згідно з інструкціями з центру, вони відновилися у складі кількох підвідділів. Так, губземвідділ створений 2 грудня, складався із землевпорядного, сільськогосподарського, земельних покращань, лісового підвідділів. Основні проблеми – нестача кадрів (в 11 повітах нараховувалося лише 33 землеміра, агрономів і того менше), посівного матеріалу, особливо зерна, розруха, безладдя на селі.

Губліском складався з двох підвідділів: виробничого та обслуговування. Задля реєстрації лісових заготівель губернія розподілялась на 14 районів з уповноваженими на чолі.

Губернський відділ комунального господарства займався відновленням роботи електричної станції, водокачки, лазень, пожежної команди, базарів і т. ін.

Особлива губернська продовольча комісія (опродкомгуб) всі повіти губернії розподілила на дві групи: виробники – Ніжинський, Конотопський, Борзнянський, Козелецький, Глухівський та споживачі – решта повітів. Повітпродкоми першої групи утворили самостійні відділи, які займалися заготівлею хліба та зернового фуражу, під загальною назвою хлібо-фураж. Були також створені районні особливі продовольчі комісії, підпорядковані опродкомгубу та опродкомармії.

Губернський відділ охорони здоров'я у грудні зіштовхнувся із проблемою, що у Кролевецькому повіті лютує тиф, віспа та інші епідемії при повній відсутності медичного персоналу та ліків⁴⁹.

За даними губернського відділу народної освіти у грудні в Чернігові відкрилися річні курси для підготовки вчителів, видавався журнал “Просвещение”, проводилася поступова українізація шкіл, було відкрито 7 дитячих садочків – 4 російських, 2 єврейських і 1 український, сформовані театральні трупи – українська та російська⁵⁰.

Наприкінці листопада відновив роботу Чернігівський основний відділ Народного Банку УСРР. Тоді ж була опублікована обов'язкова постанова голови губревкому про грошовий обіг на території Чернігівської губернії, за якою “являются обязательными к приёму как между частными лицами, так и между учреждениями при всяких расчётах следующие денежные знаки: 1) все кредитные билеты, выпущенные правительством РСФСР, как-то: “николаевские”, “керенские”, кредитные билеты образца 1918 г., советские расчётные знаки в 1, 2, 3 руб.; 2) украинские, кроме 100 карбованцев, аннулированных шагов и нового образца; 3) облигации Займа Свободы достоинством не свыше 100 руб. как с купонами, так и без них; 4) билеты Государственного Казначейства как с купонами, так и без; 5) купоны от Государственных процентных бумаг сроком до 1-го декабря 1917 г. включительно.

Все означенные денежные знаки должны приниматься по своей цене. Лица и учреждения, замеченные в отказе к приёму советских денежных знаков или спекуляции знаками какого-либо образца, будут арестовываться и предаваться суду революционного трибунала для наказания по закону военного времени, как явные враги советской власти”⁵¹.

Отже 1919 рік не став роком політичного та соціально-економічного відродження Чернігівщини. Більшовицька інтервенція, яка врешті-решт, переросла у громадянську війну, диктатура однієї партії, політика воєнного комунізму, червоний терор, тимчасова денікінська окупація ще більше посилили безлад, розруху, голод, хвороби, незадоволення новою владою, протистояння їй. То був початок нового періоду української історії – радянського.

¹ Черниговская мысль. – 1919. – 4 января. – С. 2.

² Там само. – 5 января. – С. 1.

- ³ Нариси історії Чернігівської обласної партійної організації. – К., 1970. – С. 93.
- ⁴ Левенко А. Октябрь и гражданская война на Черниговщине: Рукопись. – 1957. – С. 187–188 // Поточний архів ЧІМ.
- ⁵ Известия Черниговского временного военно-революционного комитета. – 1919. – 11 февраля. – № 21.
- ⁶ История городов и сёл Украинской ССР. Черниговская область. – К., 1983. – С. 57.
- ⁷ Державний архів Чернігівської області (далі – ДАЧО). – Ф.П-8477. – Оп. 1. – Спр. 29. – Арк. 105.
- ⁸ ДАЧО. – Ф.Р-1. – Оп. 1. – Спр. 13. – Арк. 140.
- ⁹ Известия Черниговского губернского военно-революционного комитета, Черниговского уездного исполнительного комитета и городского совета рабочих, крестьянских и красноармейских депутатов. – 1919. – 5 апреля. – № 61.
- ¹⁰ ДАЧО. – Ф.Р-305. – Оп. 1. – Спр. 74. – Арк. 6-7.
- ¹¹ Там само. – Ф.Р-16. – Оп. 1. – Спр. 293. – Арк. 38.
- ¹² Известия губернского исполнительного комитета Советов рабочих, сельских и красноармейских депутатов Черниговщины. – 1919. – 29 мая.
- ¹³ ДАЧО. – Ф.Р-503. – Оп. 1. – Спр. 570. – Арк. 18.
- ¹⁴ Там само. – Ф.Р-8. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 5.
- ¹⁵ Там само. – Ф.П-4420. – Оп. 1. – Спр. 28. – Арк. 52.
- ¹⁶ Там само. – Ф.Р-16. – Оп. 6. – Спр. 1. – Арк. 2.
- ¹⁷ Там само. – Ф.Р-1. – Оп. 1. – Спр. 13. – Арк. 82.
- ¹⁸ Там само. – Арк. 119.
- ¹⁹ Там само. – Ф.Р-1394. – Оп. 2. – Спр. 16. – Арк. 25.
- ²⁰ Там само. – Ф.Р-8477. – Оп. 1. – Спр. 29. – Арк. 65–66.
- ²¹ Известия губернского исполнительного комитета... – 1919. – 24 июля. – С. 4.
- ²² Коммунист (Чернігів). – 1919. – 26 февраля. – № 30.
- ²³ ДАЧО. – Ф.Р-15. – Оп. 4. – Спр. 1. – Арк. 240.
- ²⁴ Там само. – Ф.Р-15. – Оп. 6. – Спр. 1. – Арк. 1.
- ²⁵ Там само. – Ф.Р-16. – Оп. 6. – Спр. 1. – Арк. 6.
- ²⁶ Там само. – Ф.П-8477. – Оп. 1. – Спр. 11. – Арк. 11.
- ²⁷ Известия губернского исполнительного комитета... – 1919. – 24 июля. – С. 2.
- ²⁸ ДАЧО. – Ф.П-8477. – Оп. 1. – Спр. 11. – Арк. 31.
- ²⁹ Там само. – Арк. 36.
- ³⁰ Там само. – Арк. 13.
- ³¹ Там само. – Ф.Р-15. – Оп. 4. – Спр. 1. – Арк. 223.
- ³² Там само. – Арк. 23.
- ³³ Там само. – Арк. 24.
- ³⁴ Там само. – Арк. 160.
- ³⁵ Там само. – Ф.Р-2201. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 2.
- ³⁶ Там само. – Ф.Р-15. – Оп. 4. – Спр. 1. – Арк. 151.
- ³⁷ Там само. – Арк. 100.
- ³⁸ Там само. – Арк. 32.
- ³⁹ Известия губернского исполнительного комитета... – 1919. – 2 августа. – С. 2.
- ⁴⁰ ДАЧО. – Ф.Р-15. – Оп. 4. – Спр. 1. – Арк. 239.
- ⁴¹ Штейфон Б. Кризис добровольчества. – Белград, 1928 // http://www.dk1868.ru/history/Krizis_gobr.htm.
- ⁴² ДАЧО. – Ф.П-15. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 3.
- ⁴³ ДАЧО. – Ф.П-8477. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 12.
- ⁴⁴ Там само. – Ф.П-15. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 170.
- ⁴⁵ Там само.
- ⁴⁶ Там само. – Арк. 170–171.
- ⁴⁷ Там само. – Ф.П-8477. – Оп. 1. – Спр. 16. – Арк. 3.
- ⁴⁸ Там само – Спр. 7. – Арк. 1.
- ⁴⁹ Там само. – Ф.Р-2. – Оп. 1. – Спр. 62. – Арк. 1.
- ⁵⁰ Там само. – Ф.Р-15. – Оп. 1. – Спр. 11. – Арк. 171–175.
- ⁵¹ Там само. – Ф.Р-1. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 13.

Глібов-Авілов Микола Павлович
(1887–1937)

Народився у Калузі. Навчався у партійній школі в Болоньї. У травні – червні 1918 р. – головний комісар Чорноморського флоту. З грудня 1918 р. – член колегії Народного комісаріату праці РРФСР, член президії і секретар ВЦРПС. Як представник Реввійськради 12 армії 28 жовтня 1919 р. очолив Чернігівський губревком. Згодом – нарком праці України. З 1923 р. – голова Петроградської ради профспілок. У 1928 р. – голова будівництва, директор заводу “Ростсільмаш” (Ростов-на-Дону). Заарештований у вересні 1936 р. за приналежність до контрреволюційної терористичної організації. Розстріляний. Реабілітований у 1956 р.

М. Глібов-Авілов, голова Чернігівського губревкому наприкінці 1919 – початку 1920 р.

Гриневич Андрій Володимирович
(1891–1938)

Народився у с. Домашиха Новгород-Сіверського повіту Чернігівської губернії.

Після закінчення у 1910 р. Чернігівської чоловічої гімназії навчався на юридичному факультеті Петербурзького університету. В 1912 р. вступив до партії – РСДРП(б). В червні 1917 р. повернувся в Україну, був обраний секретарем Київського губкому партії більшовиків.

В 1919–1920 рр. обіймав посади губернського продовольчого комісара у Воронежі, Вінниці, Миколаєві і Чернігові.

З 1922 по 1931 р. працював секретарем губкомів і обкомів партії у Запоріжжі, Іванові, Новосибірську, Іркутську.

З 1931 по 1938 р. – народний комісар у земельних справах СРСР, заступник голови Верховного суду СРСР, голова Уссурійського облвиконкому. Репресований.

Коржиков Тим Михайлович
(1896–1937)

Народився у с. Червона Слобідка Суразького повіту Чернігівської губернії (тепер Брянська область Російської Федерації).

Закінчив Суразьке початкове училище. У 1917 р. вступив до лав РСДРП(б), очолив Суразький політвиконком. У січні 1919 р. обирається секретарем Чернігівського губкому

партії, делегатом 3-го з'їзду КП(б)У, у травні того ж року – членом надзвичайного штабу “п'ятьох”, у червні – головою Чернігівського губвиконкому, у травні 1920 р. – головою губревкому.

Після закінчення Московського університету, у 1920-х рр. працював інструктором окрвідділу ЦК КП(б)У, головою Мелітопольського, Алма-Атинського, Чимкентського окрвиконкомів. З 1930 р. – заступник голови ВДНГ УРСР. У 1933–1936 рр. очолював будівництво Магнітогорська. Репресований.

*Т. Коржиков (стоїть),
голова губернського комітету
робітничо-селянської оборони.
Липень 1919 р.*

*Г.Ф. Ланчинський,
голова Чернігівського губревкому.
1919 р.*

Ланчинський Георгій Федорович (1887–1938)

Народився поблизу Петербурга. Професійний революціонер. За активну революційну діяльність неодноразово зазнавав арештів та тюремного ув'язнення.

У 1917 р. – голова Кременчуцької ради робітничих, селянських та червоноармійських депутатів, член першого Українського Радянського уряду, згодом секретар ВУЦВК.

У січні 1919 р. обраний головою Чернігівського губревкому, а в лютому того ж року – членом губкому партії. Під час боротьби з денікінцями очолював районний комітет оборони Північної Чернігівщини.

У наступні роки перебував на дипломатичній роботі, працював членом Президії Держплану УРСР, заступником наркома охорони здоров'я Казахської РСР. Репресований.

Левін Соломон Юдович
(1898–1919)

Народився у с. Струмень (тепер Гомельська область Білорусі). 4 лютого 1919 р. обирається членом Чернігівського губревкому, 11 лютого – головою губернської надзвичайної комісії, 26 лютого на 2-й Чернігівській губернській конференції КП(б)У – кандидатом до губпарткому, на I Чернігівському губернському з'їзді Рад (13–17 квітня 1919 р.) – кандидатом до губвиконкому від фракції комуністів.

Загинув у серпні 1919 р. в бою з денікінцями під Миколаєвом.